Wiadomości Botaniczne **44**(3/4): 7–12, 2000

ROZWÓJ BOTANIKI W UNIWERSYTECIE LWOWSKIM (OD KOŃCA XVIII W. DO ROKU 1941)

Development of botany at the University of Lvov (since 18th century until 1941)

Irena SAWCZYN

Summary. In this article the outline of the history of botany in the University of Lvov is presented. The first lectures of botany were begun at the end of 18th century. In 1852 professor Łobarzewski founded the independent department of botany. Such famous botanists as B. Hacquet, S. Schivereck, M. Raciborski, S. Kulczyński and others taught there botany during the different historical periods of the University. These lectures had been lasted till the beginning of the Second World War.

Key words: History of botany, Lvov University

Irena Sawczyn, Instytut Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Muzeum Botaniczne i Pracownia Historii Botaniki im. J. Dyakowskiej, ul. Kopernika 27, 31–501 Kraków

STAN BADAŃ NAD HISTORIĄ BOTANIKI W UNIWERSYTECIE LWOWSKIM

Historią botaniki w Uniwersytecie Lwowskim interesowali się botanicy i historycy, jednak brakuje dotychczas nowoczesnej monografii na ten temat, opartej na materiałach źródłowych. Informacje dotyczące Uniwersytetu Lwowskiego możemy znaleźć w wielu ogólnych opracowaniach historycznych. Do najcenniejszych należą prace Skubały-Tokarskiej i Tokarskiego [2, 13]. Rozwój nauki polskiej w okresie międzywojennym, w tym również we Lwowie, przedstawiony jest przez Janczewskiego [6]. W opracowaniach ogólnych dotyczących nauki polskiej ośrodek lwowski omawiany był w pracach Brzozowskiego [1, 2], Iłowieckiego [5], Kosieka [9], a także w pracy zbiorowej „Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce" [12]. Na uwagę zasługuje tom jubileuszowy *Kosmosu* (1928) poświęcony rozwojowi nauk przyrodniczych, w tym też poszczególnych dziedzin botaniki, w okresie 1875–1925. Ważne uwagi o dziejach botaniki lwowskiej na początku XX w. znajdują się w książce Szafera [14]. W wielu pracach poświęconych czy to historii botaniki, czy biografiom uczonych, lub też różnym zagadnieniom botaniki, możemy znaleźć wiadomości dotyczące botaniki i botaników w Uniwersytecie Lwowskim. Przykładem może być *Słownik biologów polskich*. Istotnym źródłem informacji dotyczącym tego zagadnienia jest *Historia Uniwersytetu Lwowskiego* (do roku 1894) [3], a także *Kroniki Uniwersytetu Lwowskiego* obejmujące lata 1894–1929 [4, 10, 11].

Wiele nie opracowanych dotychczas materiałów kryją archiwa lwowskie: wojewódzkie (L'viws'kij Oblasnyj Arhiv) i uniwersyteckie (Arhiv Uniwersytetu im. Ivana Franka u L'vovi).

Celem artykułu jest przedstawienie głównych etapów rozwoju nauki o roślinach na podstawie dotychczasowych materiałów drukowanych oraz *Kronik* i *Spisów wykładów*. Historię botaniki w Uniwersytecie Lwowskim przedstawiono na tle historii powstania i rozwoju Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie.

W artykule nie omówiono działalności i życiorysów poszczególnych botaników pracujących w tym okresie we Lwowie – będzie to tematem dalszych opracowań.

ZARYS ORGANIZACJI UCZELNI LWOWSKIEJ W LATACH 1661–1941

1601–1772 – Akademia z tytułem Uniwersytetu (król Jan Kazimierz wystawił w 1661 r. akt fundacyjny) [13];
1772–1776 – ponownie restytuowany przez Józefa II Uniwersytet Lwowski (Jozefiński);
1774 – cesarz Austrii Józef II (1741–1790) wydał oficjalny akt otwarcia;
1776–1805 – Collegium Theressianum – Akademia Stanowa;
1805–1817 – Przeniesienie Uniwersytetu Lwowskiego do Krakowa, jego miejsce zajęło liceum;
1817–1918 – Uniwersytet im. Franciszka I;
1918–1939 – Uniwersytet im. Jana Kazimierza.

Po wydarzeniach września 1939 r., na bazie Uniwersytetu im. Jana Kazimierza powstał we Lwowie Uniwersytet im. Iwana Franki (L'vivs'kyj Derżawnyj Universytet im. Ivana Franka). Należy zaznaczyć, że w latach 1942–1944 istniało nauczanie konspiracyjne, zorganizowane przez profesorów Uniwersytetu im. Jana Kazimierza.

KATEDRY BOTANICZNE W UNIWERSYTECIE LWOWSKIM

KATEDRA HISTORII NATURALNEJ

W pierwszym okresie istnienia Uniwersytetu (do 1805 r.) botanikę wykładało równocześnie dwóch profesorów: Austriak Suibert Burchard Schivereck i zniemczony Francuz Baltazar Hacquet (1740–1815). Hacquet zaliczany jest do najzdolniejszych profesorów z początku XIX w. Z wykształcenia lekarz, profesor historii naturalnej na Wydziale Medycznym, był on m.in. autorem czterotomowego dzieła *Hacquets neueste phisikalisch-politische Reisen,* opisującego część Galicji [13]. Jako zamiłowany podróżnik interesujący się Karpatami, zamieścił w sprawozdaniu ze swoich podróży, ogłoszonym w latach 1791–1796, wiele materiałów dotyczących fizjografii południowej części Polski. Hacquet wrósł w społeczeństwo polskie.

Gdy po trwającej 12 lat przerwie przywrócono Uniwersytet we Lwowie, botanikę dla rolników wykładał nadobowiązkowo w latach 1820–1828 na Wydziale Filozoficznym Ernest Dominik Wittman (1780–1836). Ogłosił on dwa opisy wycieczek: *Postrzeżenia z podróży podjętej pod względem botanicznym w r. 1823 przez południowo-wschodnią część Galicji, Bukowiny i drogą pod Karpaty idącą* oraz drugi, w którym zamieścił wykaz roślin z okolic Lwowa. Pamięć tego zasłużonego botanika, któremu trudne warunki nie pozwoliły na pracę w Polsce, uczcił jego uczeń Aleksander Zawadzki (1798–1868), nazywając jego imieniem jedną z pienińskich roślin *Erysimum Wittmanii* Zaw.

Aleksander Zawadzki, profesor od 1839 r. w Przemyskim Instytucie Filozoficznym dla nauczycieli, kierował katedrą fizyki. Był on botanikiem z zamiłowania, oddawał się botanice i zbierał rośliny w całym kraju [3]. Przyczynił się znacznie do poznania flory okolic Lwowa wydając *Spis roślin flory galicyjskiej* (1835) oraz *Florę Lwowa* [8]. Zawadzki rozpoczął swoją działalność botaniczną od uzupełnienia *Flory* Bessera. Następną jego pracą, opartą na zbiorach Wittmana, jest *Enumeratio plantarum Galiciae et Bucovinae* (Lwów 1835). Podał w niej również grzyby, a umieszczony tam wykaz 65 śluzowców był pierwszym tak obszernym zestawieniem dokonanym w Polsce. Jego *Flora Lwowa* (1836), napisana po niemiecku, nie uwzględniała nowych gatunków, lecz zawierała wykaz polskich nazw roślin [12].

Historia naturalna w tym okresie ograniczała się do jednej katedry i jednego profesora. Profesorem na katedrze botaniki i mineralogii był od 10 listopada 1839 r. Hiacynt Jan Kanty Łobarzewski (1815–1862), botanik z zawodu i głównie badaniu roślinnego świata się oddający, wychowanek Uniwersytetu Lwowskiego i, obok Ślązaka Zawadzkiego, drugi z Polaków pracujący na polu botaniki we Lwowie. Był on jednym z pierwszych u nas poważnych badaczy mchów i glonów. Badał również szatę roślinną Polski, zwłaszcza Karpat. Łobarzewski pragnął opracować

geografię roślin Polski i zbierał do niej przez całe życie materiały, lecz niestety umarł nie wydawszy dorobku swego życia [8]. Nie zachowały się bliższe informacje o jego wykładach, które stały na dość wysokim poziomie i zapewne po raz pierwszy w Polsce obejmowały również historię botaniki. W roku 1852 Łobarzewski założył i urządził Ogród Botaniczny obok gmachu uniwersyteckiego (Fot. 1), a od 1854 r. formalnie został jego dyrektorem. Od 1855 r. zatrudniał ogrodnika Karola Bauera z Wiednia [3]. Łobarzewski jest uważany za pioniera geografii roślin w Polsce i jego próby zdefiniowania zadań tego działu botaniki zostały częściowo przekazane przez Wincentego Pola. W 1849 r. ukazała się rozprawa Łobarzewskiego *Pojęcie geografii roślin i rzut oka na roślinność kuli ziemskiej*, lecz najcenniejsza jego praca – *Geografia roślinna Polski*, nie dokończona wprawdzie, jednak już zaawansowana – zaginęła, wydaje się bezpowrotnie [12]. W 1852 r. od katedry Łobarzewskiego oddzielona została zoologia [3].

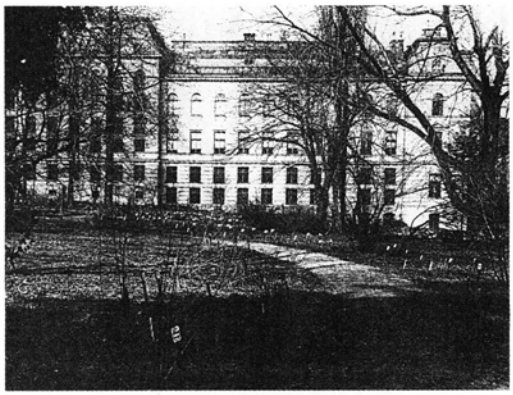

Fot. 1. Widok z budynku uniwersyteckiego na stary Ogród Botaniczny. Fotografia z okresu międzywojennego, Biblioteka uniwersytecka, Lwów.

Phot. 1. View from the University's building on the Botanic Garden. Photo is from interwar time. The University Library, Lvov.

KATEDRA BOTANIKI NA WYDZIALE FILOZOFICZNYM

Gdy w 1862 roku zmarł Hiacynt Łobarzewski, podzielono dotychczas istniejącą katedrę historii naturalnej i wydzielono osobną katedrę botaniki. Profesorem wykładającym już wyłącznie botanikę został Ślązak, Adolf Weiss (1837 – 1894), pracujący głównie na polu anatomii i fizjologii roślin. Nie był zbyt biegłym florystą, a wydany przez niego *Przyczynek do flory Lwowa* (1865) zawierał wiele pomyłek i nieścisłości. Praca ta stała się przedmiotem ataków innych florystów austriackich zajmujących się badaniem roślinności Galicji, na przykład Antoniego Tomaschka, autora kilku prac na temat flory okolic Lwowa, oraz Józefa A. Knappa. Szczególnie ten ostatni, późniejszy autor pracy *Die Bisher bekannten Pflanzen Galiziens und Bukowina* (1872), bardzo surowo ocenił pracę Weissa. Po ośmiu latach pobytu we Lwowie Weiss, którego publikacje z zakresu fizjologii roślin zostały ocenione wyżej, przeniósł się do Pragi i objął katedrę botaniki na tamtejszym uniwersytecie [12]. L. Finkel oceniając pracę Weissa pisze, że rozwinął on znacznie Ogród Botaniczny i nawiązał stosunki z najważniejszymi instytutami botanicznymi w Europie [3].

Kandydatami na zwolnioną katedrę we Lwowie byli m. in. Edward Strasburger i Edward Janczewski, jednak władze zdecydowały powierzyć ją Teofilowi Ciesielskiemu (1846–1916), ówczesnemu kustoszowi Muzeum Botanicznego w Uniwersytecie Wrocławskim. Poza rozprawą o geotropicznej wrażliwości korzeni (1872) oraz kilkoma innymi przyczynkami z zakresu fizjologii roślin, referowanymi na zjazdach lekarzy i przyrodników polskich, nie pozostawił dorobku naukowego na polu botaniki. Niewiele też poświęcił uwagi Ogrodowi Botanicznemu, zajmując się głównie pszczelarstwem i działalnością społeczną. W okresie 1872–1916, a więc przez 44 lata, kiedy to kierował katedrą, nie stworzył również warunków pracy naukowej zatrudnionym w Uniwersytecie Lwowskim młodym botanikom.

Założony przez Łobarzewskiego Ogród Botaniczny nie rozwijał się należycie, tak ze względu na nieodpowiednie położenie, jak i brak troski Ciesielskiego. Opiekował się on istniejącą przy Ogrodzie Szkołą Ogrodniczą, lecz nie potrafił zapobiec zmniejszeniu się obszaru Ogrodu, którego część zaczęto od 1889 r. zajmować pod nowe budynki uniwersyteckie. Oko-

Fot. 2. Budynek, w którym prof. Raciborski założył Instytut Biologiczno-Botaniczny. Wygląd współczesny (fot. I. Sawczyn).

Phot. 2. The house where prof. Raciborski founded the Institut of Biology and Botany. Contemporary view. (phot. I. Sawczyn).

ło 1900 r. zdecydowano przenieść ogród na nowe tereny, jednak zagospodarowanie ich nastąpiło dopiero w latach dwudziestych, już w Polsce niepodległej.

W swoich wspomnieniach Szafer pisze: „był czynnik odpychający mnie od Lwowa w postaci ówczesnego profesora botaniki Teofila Ciesielskiego, którego nazwisko zapisane jest wprawdzie chlubnie w historii botaniki, który jednakże botaniką podówczas zupełnie się nie zajmował, a jego wykłady były czymś zgoła archaicznym. Raciborski był wówczas jeszcze tylko w Dublanach, Zalewski był zaś dziwakiem nie posiadającym uczniów [...]. Raciborski miał już zawiązek swojej pracowni botanicznej na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie miałem znaleźć miejsce do pracy przy nim w jesieni roku 1908" [14, s. 58].

Z zakresu botaniki na Uniwersytecie Lwowskim habilitowali się Edward Tangl (1871), Aleksander Zalewski (1872) oraz Ignacy Szyszyłowicz (1874). Spomiędzy nich tylko Zalewski (1854–1906) był związany dłużej z Uniwersytetem i w 1902 r. otrzymał tytuł profesora. Wykładał anatomię roślin, systematykę i mikologię, lecz badania jego dotyczyły florystyki, głównie roślinności Królestwa Polskiego. Wykładał tu także Emil Godlewski (sen.) (1847–1930), a od 1882 r. pracował Antoni Rehman (1840–1917) jako profesor katedry geografii, związany w początkowym okresie swojej działalności z Krakowem. W okresie lwowskim sprzedał on Uniwersytetowi w Zurychu wspaniały zbiór około 30 tys. okazów roślin zebranych w latach 1875–1877 i 1879–1880 w Afryce Południowej. Wraz z Eustachym Wołoszczakiem (1835–1918), profesorem Szkoły Politechnicznej Lwowskiej, badaczem flory Pokucia i Karpat, podjął wydanie *Zielnika flory polskiej*.

INSTYTUT BIOLOGICZNO-BOTANICZNY

Po śmierci Zalewskiego w 1906 r. wykłady po nim podjął Marian Raciborski (1863–1917), będący wówczas profesorem w Dublanach. W 1909 r. Raciborski przeniósł się z Dublan do Lwowa i w tym samym roku zorganizował drugą katedrę botaniki pod nazwą Instytutu Biologiczno-Botanicznego, która znalazła miejsce w domu na pierwszym piętrze przy ul. Długosza 5 (Fot. 2). W tym też czasie rozpoczęły się w Instytucie Botanicznym „wieczory czwartkowe", które odbywały się odtąd bez przerwy, jak długo Raciborski był we Lwowie, po czym znalazły swój dalszy ciąg w Krakowie, gdzie odbywają się do dzisiejszego dnia (w ramach Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Botanicznego). Raciborski kierował Instytutem do 1912 r., a w rok potem kierownictwo Instytutu objął, związany z ośrodkiem naukowym warszawskim, Zygmunt Wóycicki, lecz pracował we Lwowie tylko do 1916 r. [9]. Raciborski wprawdzie studiował na UJ i w Krakowie rozpoczął badania naukowe, jednak sławę naukową zdobył za granicą w latach 1896–1900 (4-letni po-

byt na Jawie), a następnie wykładał w Akademii w Dublanach i Uniwersytecie Lwowskim do 1912 r. Pracował niemal we wszystkich działach botaniki: morfologii roślin, fizjologii, florystyce, systematyce, fitogeografii, anatomii roślin, paleobotanice. O tym okresie pracy we Lwowie Szafer pisał: „Nic nie dzieliło geologa od botanika lub zoologa od mineraloga. Każde „odkrycie" naukowe, każda myśl nowa – obca czy oryginalna, z jakiejkolwiek dziedziny nauk przyrodniczych – była w naszym kole namiętnie dyskutowana. Rwaliśmy się do badań w przyrodzie. Na tym tle we Lwowie zrodziły się samorzutnie terenowe prace zespołowe, które dawały nam możność wspólnego wyżywania się naukowego" [14, s. 62].

INSTYTUT ANATOMII I FIZJOLOGII ROŚLIN

Po uzyskaniu niepodległości Uniwersytet we Lwowie nie powiększył w tym okresie liczby placówek botanicznych, zmieniły one natomiast nazwy. Instytut Biologiczno-Botaniczny został w 1928 r. zamieniony na Instytut Anatomii i Fizjologii. Od 1918 r. kierownikiem był Seweryn Krzemieniewski (1871–1945). Najbliższym współpracownikiem Krzemieniewskiego w pracach mikrobiologicznych była jego żona Helena (1878–1966). Szczególnie cenne badania prowadził Krzemieniewski nad bakteriami glebowymi z rodzaju *Azotobacter* oraz miksobakteriami – mikroorganizmami stojącymi na pograniczu między bakteriami a śluzowcami. Wraz z Heleną Krzemieniewską opracował metodę wyodrębniania tych organizmów i zajmował się ich morfologią. Ze względu na tę ściśle określoną tematykę badań, Instytut odegrał również ważną rolę w kształceniu pracowników na polu mikrobiologii ogólnej. Marginesowym tematem prac były tam studia nad śluzowcami oraz zagadnienia cytologiczne. Uczniem Krzemieniewskiego był m.in. Jan Badian (zm. w 1942 r.), który wyróżnił się pracami nad budową komórki bakterii, drożdży i sinic.

INSTYTUT MORFOLOGII I SYSTEMATYKI ROŚLIN

Kierownikiem nie obsadzonej od wielu lat dawnej katedry botaniki, zmienionej w 1924 r. na Instytut Morfologii i Systematyki Roślin, został Stanisław Kulczyński (1895–1975), który rozwinął we Lwowie żywą działalność naukową i dydaktyczną. Sam zajmował się systematyką, geografią i socjologią roślin oraz paleobotaniką. Dużą wartość przedstawiały wyniki jego prac nad torfowiskami, stanowiące syntezę długoletnich badań prowadzonych na terenie Polesia. Współpracowali z nim m.in. Bronisław Szafran (1897–1968) i Józef Mądalski (1902–1995) [12].

ZNACZENIE UNIWERSYTETU LWOWSKIEGO W HISTORII POLSKIEJ BOTANIKI

Znaczenie lwowskiego ośrodka botanicznego zmieniało się wraz z upływem czasu. Początkowo był to prowincjonalny ośrodek nauki austriackiej, jakkolwiek działali tu wybitni przyrodnicy, jak B. Hacquet. Od lat 70. XIX w. Uniwersytet Lwowski stał się prężnym ośrodkiem naukowym liczącym się w nauce. Pracowało tutaj wielu wybitnych botaników, wsród których należałoby wymienić Mariana Raciborskiego i Stanisława Kulczyńskiego, którzy prowadzili szeroko zakrojone badania nad różnymi zagadnieniami botaniki. Powstało wiele publikacji cytowanych do dzisiejszego dnia, jak na przykład *Torfowiska Polesia* (1939–1940) Kulczyńskiego, *Stosunki geobotaniczne Miodoborów Galicyjskich* (1910) Szafera i wiele innych. Badania na kresach południowo-wschodnich, rozpoczęte w Uniwersytecie Lwowskim (Podole, Czarnohora, Góry Czywczyńskie), były kontynuowane jeszcze przez wiele lat w okresie międzywojennym przez zespół W. Szafera w Uniwersytecie Jagiellońskim. Dlatego utrata tego ośrodka była wielką stratą dla polskiej botaniki. Dziś w zbiorach archiwalnych we Lwowie kryją się materiały dotyczące botaników polskich oraz ich zielniki. Czekają one na opracowanie w Archiwum uniwersyteckim i wojewódzkim, a także w Bibliotece Naukowej im. Stefanyka (dawne Ossolineum). Zachowały się też zbiory w Muzeum Przyrodniczym na bazie bogatego Muzeum im. Dzieduszyckich przy ul. Teatralnej (dawna Rutowskiego). Istniejący dzisiaj Ogród Botaniczny jest kontynuacją Ogrodu przeniesionego na Cetnerówkę na początku XX wieku.

LITERATURA

[1] BRZOZOWSKI S. 1977. Nauki przyrodnicze. 3. Botanika W: SUCHODOLSKI B. (red.), *Historia nauki polskiej.* T. 3, 1795–1862 (red. tomu J. Michalski). Zakład Narod. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, ss. 493–499.

[2] BRZOZOWSKI S. 1987. Warunki organizacyjne życia naukowego w trzech zaborach: zabór austriacki d. Uniwersytet Lwowski. W: SUCHODOLSKI B. (red.), *Historia nauki polskiej.* T 4. 1863–1918 cz. 1 i 2 (red. tomu SKUBAŁA-TOKARSKA Z.). Zakład Narod. Ossolińskich, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 295–306.

[3] FINKEL L. STARZYŃSKI S. 1894. Historya Uniwersytetu Lwowskiego. [br. wydaw.], Lwów, cz. 1, s. 128–326, cz 2, s. 324–326.

[4] FINKEL L. (red.) 1899. Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. T 1. 1894/95–1897/98. Uniwersytet Lwowski, Lwów, ss. 188, 550.

[5] IŁOWIECKI M. 1981. Dzieje nauki polskiej. „Interpres", Warszawa, s. 69–238.

[6] JANCZEWSKI B. 1992. Organizacje i instytucje życia naukowego w Polsce (listopad 1918–1939) 2. Odbudowa i rozwój instytucji naukowych (1918–197) dawny Lwowski ośrodek naukowy. Warunki rozwoju nauki polskiej w latach 1928–1939. Życie naukowe Lwowa W: SUCHODOLSKI B. (red.), *Historia nauki polskiej.* T 5, 1918–1951 (red. tomu SKUBAŁA-TOKARSKA Z.). Zakład Narod. Ossolińskich, Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 254–268.

[7] HAHN W. (zestawił) 1912. Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. T 2, 1898/9–1909–10.

[8] HRYNIEWIECKI B. 1949. Zarys dziejów botaniki. PZWSzP, Warszawa, ss. 150, 1 nlb.

[9] KOSIEK Z. 1987. cz. III. Rozwój nauk szczegółowych. V. Nauki przyrodnicze. 3. Botanika.W: SUCHODOLSKI B. (red.), *Historia nauki polskiej.* T 4. 1863–1818, (red. tomu SKUBAŁA-TOKARSKA Z.). Zakład Narod. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, ss. 339–359.

[10] Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1920/1923, ss. 87–102.

[11] Kronika Uniwersytetu Lwowskiego 1924/1929, ss. 5–95.

[12] MAŚLANKIEWICZ K. (red.) 1983. Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce, Wiedza Powszechna, Warszawa, ss. 672.

[13] SKUBAŁA-TOKARSKA Z., TOKARSKI Z. 1972, Uniwersytety w Polsce. Rys historyczny. PWN, Warszawa ss. 73–146.

[14] SZAFER W. 1973. Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie – moi koledzy – moi uczniowie. Zakład Narod. im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, ss. 57–80.